

INSON KAPITALIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI O'LCHASH VA BAHOLASH USLUBLARI.

Rasulova Zarina Abror qizi

Termiz davlat universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inson kapitali to'g'risida tushuncha, shuningdek uni baholash va o'lchash usullari va uni tizimlash asosida inson kapitalining asosiy yondashuvlari, ya'ni, tabiiy ko'rsatkichlardan foydalangan holda inson kapitalini o'lchash, inson kapitali tufayli inson salohiyatining o'sib borishi tadqiq etilgan. Bugungi kunda iqtisodiyotning rivojlanishiga inson kapitalining katta ta'siri ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Inson kapitali, inson salohiyati, milliy iqtisodiyot, ishlab chiqarish omillari, raqamli iqtisodiyot.*

Inson kapitali (ing. human capital) — bu inson va umuman jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan bilimlar, ko'nikmalar to'plami. Inson potensialini tashkil etuvchi turli xususiyatlar ichida, inson kapitali aynan daromadlarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlarni ifodalaydi, shu jihatdan inson kapitali ishchining maxsus ta'lim, kasb-hunarga tayyorlash va ishlab chiqarish tajribasi asosida to'plangan bilimlari, ularni amalda qo'llashi va mahoratini o'z ichiga oladi. Bilimlarni boshqarishning zamonaviy modellarida "intellektual kapital" tushunchasi qo'llaniladi. Intellectual kapitalning asosiy tarkibiy qismlarining klassik tasnifi zamonaviy intellektual kapital nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan T. Styuart tomonidan ishlab chiqilgan. Uning fikriga ko'ra, intellektual kapitalning tuzilishi uchta asosiy tarkibiy qismga ega – inson kapitali, tashkiliy kapital va iste'mol kapitali. Inson kapitali nazariyasi zamonaviy talqinida ma'lum shartlarga ega va jahon falsafiy, so'ngra iqtisodiy fikrining rivojlanishining tabiiy natijasidir. Hozirgi vaqtda insonning boshqaruv tizimidagi o'rni va rolini tushuntirish bo'yicha etarli ma'lumotlar to'plangan, chunki insonning iqtisodiyotdagi mavqei asosan jamiyatning sanoat, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini belgilaydi. Inson kapitali nazariyasi zamonaviy talqinida ma'lum shartlarga ega va jahon falsafiy, so'ngra iqtisodiy fikrining rivojlanishining tabiiy natijasidir. Hozirgi vaqtda insonning boshqaruv tizimidagi o'rni va rolini tushuntirish bo'yicha etarli ma'lumotlar to'plangan, chunki insonning iqtisodiyotdagi mavqei asosan jamiyatning sanoat, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini belgilaydi. Inson kapitali nazariyasi zamonaviy talqinida ma'lum shartlarga ega va jahon falsafiy, so'ngra iqtisodiy fikrining rivojlanishining tabiiy natijasidir. Hozirgi vaqtda insonning boshqaruv tizimidagi o'rni va rolini tushuntirish bo'yicha etarli ma'lumotlar to'plangan, chunki insonning iqtisodiyotdagi mavqei asosan jamiyatning sanoat, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini belgilaydi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda inson kapitalining individual tarkibiy qismlarini baholashga turli xil yondashuvlar mavjud. Biroq, bugungi kunda inson kapitalini har tomonlama baholashning aniq usuli ishlab chiqilmagan.

Xorijiy va mahalliy amaliyotda inson kapitalini baholash yondashuvlari va usullarini tahlil qilish asosida ularni tasniflash mezonlari aniqlandi. Mega, makro va mezo darajalarida inson kapitalini baholashning asosiy usuli bo'lgan inson salohiyatini rivojlantirish indeksi ko'rib chiqiladi. Bu turmush darajasi, savodxonligi, ma'lumoti va uzoq umr ko'rishini o'lchashga xizmat qiladigan integral o'lchovdir. Ko'pincha u inson kapitali sifatini yaxshilashga investitsiya investitsiyalarining samaradorligini baholash vositasi sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, inson kapitalini uning mohiyatini tushunishga qarab baholash usullarining turli guruhlari ajralib turadi. Shunday qilib, biznes muhitidagi sinovlar asosida inson kapitali qiymatini hisoblash biznes o'yinlari, professional kurslar yordamida olinishi mumkin. Bunga inson kapitalining istiqbolli raqobatbardoshligi qiymatini baholashni qo'shib, tashkilotning inson kapitalini har tomonlama baholash mumkin deb ishoniladi. Shu bilan birga, xorijiy tadqiqotchilarning individual inson kapitalini baholashga bo'lgan yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, inson kapitalini baholashda qo'llaniladigan yondashuvga qarab ajratilgan usullar guruhi mavjud. Xususan, ilgari iqtisodiy toifalar yordamida o'rganilmagan ijtimoiy jarayonlarning iqtisodiy hayotiga ta'sirini tahlil qilishning miqdoriy usullarini qo'llagan G. Beker va T. Shultz metodologiyasi o'rganildi. Inson kapitali qiymatini hisoblashning qimmat usuli J. K. Rouling. Kendrika odamga investitsiyalar to'planishini hisoblash imkonini beradi. Uning usuli inson kapitalining to'planishini to'liq "almashtirish qiymati" bo'yicha baholashga imkon beradi. Shu bilan birga, inson kapitalini ko'paytirish uchun ishlatiladigan xarajatlarni barcha xarajatlardan ajratish usuli yo'q. J Usuli. Minser ta'lim va mehnat faoliyatining inson kapitaliga qo'shgan hissasini baholashga qaratilgan. K. B. Mulligan va X. S. Martin indekslar tizimiga asoslanib, jami inson kapitali zaxirasini baholash metodologiyasini ishlab chiqdilar. Zamonaviy korxonalarining inson kapitalini amaliy baholash uchun, bizning fikrimizcha, 1. Inson resurslari uchun to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni oddiy hisoblash usuli. Bu kompaniyaning o'z xodimlari uchun umumiy iqtisodiy xarajatlarini hisoblashning eng oson usuli. Usulning jiddiy kamchiliklari - bu korxonaning inson kapitalining haqiqiy qiymatini noto'g'ri va to'liq bo'lmagan baholash.

2. Inson kapitali qiymatini raqobatbardosh baholash usuli. Bu aniqroq, ammo ayni paytda murakkabroq usul. Bu xodimni tark etishda kompaniyaga etkazilgan xarajatlar va mumkin bo'lgan yo'qotishlarni umumiy baholashga asoslangan.

3. Kelajakda inson kapitali qiymatini baholash usuli. Ushbu usul uzoq muddatli loyihalarni ishlab chiqadigan korxonalar uchun zarurdir.

4. Xodimlarning ayrim toifalari uchun haqiqiy yoki maxsus yaratilgan biznes muhitida sinov jarayonida inson kapitali qiymatini baholash.

Bunday baho ikki yo'l bilan olinishi mumkin:

1) xodim tomonidan olingan ma'lum natijalar bo'yicha. Bizning fikrimizcha, bu eng maqbul yondashuvdir, chunki rasmiy yutuqlarning umumiy sonini baholash ko'pincha noto'g'ri xulosalarga olib keladi;

2) zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda korxonalar menejmenti sohasidagi xodimning vakolatlarini baholash. Ushbu usul menejning ish sharoitida uning haqiqiy ish sharoitlariga maksimal darajada mos keladigan natijalarini baholashga

asoslangan. Turli xil usullar bilan inson kapitalini baholashga bir necha asosiy yondashuvlar mavjud bo'lib, ular inson kapitalini rivojlantirishga investitsiyalar, daromadlarni kapitallashtirish va tabiiy ko'rsatkichlarga asoslanadi. Bundan tashqari, har bir yondashuvda bir qator qiyinchiliklar va qarama-qarshiliklar mavjud. Masalan, investitsiyalar asosida inson kapitalini baholashda ko'plab olimlar inson kapitalini shakllantirish uchun inson hayotini saqlashga qaratilgan barcha xarajatlar zarur degan fikrda. Boshqa olimlarning pozitsiyasi shundan iboratki, inson kapitalini ishlab chiqarish xarajatlari faqat odamlarning ishlab chiqarish qobiliyatini oshiradigan xarajatlarga tenglashtiriladi. Masalan, rasmiy ta'lim sohasidagi investitsiyalar. Biroq, ushbu turdagi xarajatlar to'plangan inson kapitalining faqat bir qismidir. Yuqorida aytilganlarning tasdig'i J. K. ning nuqtai nazaridir. Kendrika. Uning ta'kidlashicha, inson kapitalining ta'lim komponenti rasmiy ta'limdan tashqari norasmiy ta'lim va oilaviy ta'limni ham o'z ichiga oladi. To'g'ri, J. G. ning usuli. Kendrika amaliy ishlarda kam qo'llaniladi. Buning sababi shundaki, u mehnat jarayonida ishtirok etadigan inson kapitalining haqiqiy hajmini aks ettirmaydi. Kiritilgan xarajatlar bo'yicha Konventsiya yoki statistik ma'lumotlarning etishmasligi usulni nomukammal qiladi. Shu bilan birga, J. G. ning usuli. Kendrika inson kapitalining axloqiy eskirishini hisobga olmaydi. T. Shultz tomonidan ishlab chiqilgan va ta'lim komponentini baholashga asoslangan yana bir usul etarli va taqqoslanadigan natijalarga ega. Baholash mehnat resurslari kapitalini hisoblashni va uni o'sha yil narxlarida ifodalangan asosiy ishlab chiqarish kapitali bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi. Makro darajada olib borilgan oldingi usullardan farqli o'laroq, K. N. Chigoryaev tomonidan taklif qilingan inson kapitali qiymatini baholashga qimmat yondashuv mikro va mezo darajasida amalga oshiriladi. Ushbu usulga ko'ra, inson kapitali bilan bog'liq barcha xarajatlar uchta asosiy guruhga bo'linadi: ish haqi fondi, intellektual kapital va sog'liqni saqlash kapitali xarajatlari. Usul K. N. Chigoryaev hisoblashning nisbatan soddaligi bilan ajralib turadi. Albatta, zamonaviy sharoitda inson kapitali darajasini aniqlashda sog'liqni saqlash tarkibiy qismini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Axir, siz bilganingizdek, inson salomatligi darajasi faqat 8-10% sog'liqni saqlashga va 50% insonning turmush tarziga bog'liq. Shubhasiz, ko'rib chiqilgan baholash usullarining har biri inson kapitali miqdorini to'liq o'lchashga qodir emas. Shunday qilib, mavjud baholarning aksariyati pul ekvivalentiga ega bo'lmagan investitsiyalarni, xususan, o'quv jarayonida talabalarning o'z mehnatini hisobga olmaydi. Bunday holda, talabalarning yo'qolgan daromadlari haqida gapirish odatiy holdir. Shuning uchun investitsiya usuli yopiq xarajatlarni to'liq hisobga olmaslik sababli cheklangan, sarflangan investitsiyalar va to'plangan inson kapitali darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashning iloji yo'qligi sababli qiyin. O'tgan sa'y-harakatlar natijalariga asoslangan yondashuvda pul va pul bo'lmagan foydalarni farqlash kerak. Pul tushumlarini uslubiy jihatdan hisobga olishda deyarli hech qanday qiyinchiliklar bo'lmaydi. Ammo ishsizlik xavfining pasayishi, martaba o'sishi istiqbollari bilan bog'liq bo'lgan pul bo'lmagan imtiyozlarni baholash juda muammoli. Shu bilan birga, ishchilarning mazmuni va ish sharoitlaridan qoniqish darajasi uchun bozor bahosini berish qiyin. Shuning uchun, amalda, bunday baholash inson kapitalining butun Real hajmini to'liq ko'paytirmaydi. Shu bilan birga, tabiiy ko'rsatkichlarni amalda baholash aholi parametrlarini tahlil qilishni nazarda

tutadi. O'zgaruvchilar sifatida rasmiy ta'lim tizimida shakllanadigan turli ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Usulning texnik tomoni barcha mamlakatlar uchun mavjud bo'lmagan statistik ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, texnika juda ko'p vaqt talab etadi, tuzatish ma'lumotlarining etishmasligi natijalarda jiddiy tafovutlarga olib keladi. Inson kapitalini baholashning mavjud usullarini o'rganish quyidagi xulosaga kelishimizga imkon berdi: baholashni amalga oshirishda birinchi navbatda inson kapitalini o'rganish darajasini, so'ngra baholash metodologiyasini tanlash kerak. Mikro darajada, birinchi navbatda, baholash maqsadini aniqlash kerak, ya'ni biznesni sotib olish yoki xodimlarni boshqarish uchun. Va shundan so'ng, ma'lum bir yondashuvni tanlang, masalan, amortizatsiya, foydali yoki qimmat. Olingan xulosa asosida inson kapitalini baholash usulini tanlash tartibi ishlab chiqildi. Shuni yodda tutish kerakki, agar xodimlarni boshqarish tizimini takomillashtirish zarur bo'lsa, inson kapitalini baholash asosan xodimlarning ish haqining etarli miqdorini aniqlash uchun amalga oshiriladi. Agar biznes sotib olinsa, sotib olingan kompaniya xodimlarining potentsial rentabelligini bilish uchun inson kapitalini baholash amalga oshiriladi. So'nggi yillarda inson kapitalini mikro darajada baholashning turli usullari tobora keng tarqalmoqda, ammo ular hali ham mukammal emas. Inson kapitali murakkab ichki tuzilishga ega. Biroq, nazariyotchilar orasida inson kapitalining ichki tarkibi to'g'risida hali ham yagona fikr yo'q. Shu munosabat bilan turli mualliflarning nuqtai nazari ko'rib chiqiladi. Shaxsiy tadqiqotchilar inson kapitalining tuzilishini matritsa sifatida rasmiylashtirishni taklif qilmoqdalar. 1, inson kapitalining umumiy va o'ziga xos aktivlarga bo'linishini aks ettiradi, inson kapitalining turli jihatlarini batafsil tahlil qilish va uni tizimli baholashga imkon beradi, inson kapitalining turli jihatlariga investitsiya yo'nalishlari va shakllarini tahlil qilish, ulardan daromadlarni hisoblash, shuningdek ularning qiyosiy samaradorligini taqqoslash imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan raqobatbardosh inson kapitalining tuzilishi taklif etiladi. Ushbu aktivlarning har biri inson kapitalining ichki tuzilishining tegishli ko'rsatkichlari bilan tavsiflanishi mumkin. Yig'ish va tahlil qilish darajasiga muvofiq, odatda mikro, mezo, makro va Mega darajadagi inson kapitalining ko'rsatkichlari ajratiladi. Shunday qilib, o'lchash usuliga ko'ra, inson kapitali qiymatining ko'rsatkichlarini tabiiy va qiymat ko'rsatkichlariga bo'lish maqsadga muvofiqdir. Baholashning tabiiy va vaqt ko'rsatkichlari nisbatan sodda; ular turli darajalarda – shaxsdan davlatgacha hisoblanishi mumkin. Qiymat ko'rsatkichlari investitsiya jarayonining bosqichiga qarab tasniflanadi. Ba'zi hollarda tegishli mezonlarga ko'ra inson kapitali ko'rsatkichlarining qo'shimcha tasniflarini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, miqdoriy talqin qilish mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarning turlari, xarakteristikaning tezkorligi darajasi, olish usuli, qurish usuli, ifoda shakli bo'yicha ko'rib chiqiladi. Inson kapitali murakkab ichki tuzilishga ega. Biroq, nazariyotchilar orasida inson kapitalining ichki tarkibi to'g'risida hali ham yagona fikr yo'q. Shu munosabat bilan turli mualliflarning nuqtai nazari ko'rib chiqiladi. Shaxsiy tadqiqotchilar inson kapitalining tuzilishini matritsa sifatida rasmiylashtirishni taklif qilmoqdalar. 1, inson kapitalining umumiy va o'ziga xos aktivlarga bo'linishini aks ettiradi, inson kapitalining turli jihatlarini batafsil tahlil qilish va uni tizimli baholashga imkon beradi, inson kapitalining turli

jihatlarga investitsiya yo'nalishlari va shakllarini tahlil qilish, ulardan daromadlarni hisoblash, shuningdek ularning qiyosiy samaradorligini taqqoslash imkonini beradi. Inson kapitali murakkab ichki tuzilishga ega. Biroq, nazariyotchilar orasida inson kapitalining ichki tarkibi to'g'risida hali ham yagona fikr yo'q. Shu munosabat bilan turli mualliflarning nuqtai nazari ko'rib chiqiladi. Shaxsiy tadqiqotchilar inson kapitalining tuzilishini matritsa sifatida rasmiylashtirishni taklif qilmoqdalar. 1, inson kapitalining umumiy va o'ziga xos aktivlarga bo'linishini aks ettiradi, inson kapitalining turli jihatlarini batafsil tahlil qilish va uni tizimli baholashga imkon beradi, inson kapitalining turli jihatlariga investitsiya yo'nalishlari va shakllarini tahlil qilish, ulardan daromadlarni hisoblash, shuningdek ularning qiyosiy samaradorligini taqqoslash imkonini beradi. Inson kapitalining muhim qismi sog'liqni saqlash kapitali bo'lib, uni baholash uchun fanlararo yondashuvdan foydalangan holda ko'rsatkichlar taklif etiladi. Shu maqsadda "salomatlik", "shaxsning salomatligi" tushunchalari bo'yicha turli nuqtai nazarlar o'rganildi. Shu bilan birga, ijtimoiy salomatlik haqida gap ketganda, mezo darajasida sog'liq tushunchasi mavjud. "Sog'liqni saqlash"ni talqin qilish bo'yicha turli xil qarashlar ko'rib chiqiladi. Xususan, D. D. Venediktova, yu.P. Lisitsin, shu asosda ushbu kontseptsyaning umume'tirof etilgan ta'rifi hali yaratilmaganligi aniqlandi. Shu munosabat bilan ijtimoiy salomatlikni baholashning yagona ko'rsatkichlari mavjud emas. Sog'liqni saqlash turli darajalarga ega ekanligini hisobga olsak, uni farqlash mumkin. Sog'liqni saqlash kapitalini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, inson kapitali nazariyasida sog'liqni saqlash kapitalini baholash metodologiyasi eng kam darajada ishlab chiqilgan. To'g'ri, sog'liqni saqlash kapitalini baholash uchun ko'rsatkichlarning taxminiy doirasini belgilashga urinishlar qilinmoqda. Shunday qilib, sog'liqni saqlash jamg'armasini baholash mualliflarining aksariyati K. K. 1-rasmda keltirilgan ko'rsatkichlardan foydalanadilar. Ushbu ko'rsatkichlar tahlil darajasini hisobga olmagan holda sog'liqni saqlash kapitali to'g'risida umumiy tasavvur beradi. Shu bilan birga, A. I. Dobrinin mikro va makro darajalarda qo'llaniladigan sog'liqni saqlash kapitali ko'rsatkichlarining yanada kengaytirilgan ro'yxatini taklif etadi. Bizning fikrimizcha, sog'liqni saqlash kapitalining individual tarkibiy qismlarini sog'liqni saqlash kapitalining integral qiymatini belgilaydigan bloklar shaklida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun mezo darajasidagi sog'liqni saqlash kapitali tibbiy, demografik, ijtimoiy va ekologik xususiyatlarning kombinatsiyasi sifatida ifodalanishi mumkin. Shu bilan birga, mintaqa aholisi salomatligi kapitalining tabiiy ekvivalenti sifatida aholining murakkab xususiyatlaridan – tibbiy-ijtimoiy-demografik salohiyatidan (MSDP) foydalanish taklif etiladi. Ushbu potentsial bir nechta bloklardan yoki tarkibiy qismlardan hosil bo'ladi. Har bir blok tegishli bo'limlarda ishlatiladigan tabiiy statistik ko'rsatkichlar to'plami bilan tavsiflanadi, shuningdek qo'shimcha ravishda hisoblab chiqiladi.

Ko'rsatkich	Tushuntirishlar
Aholining yosh tarkibi turi: progressiv, statsionar, regressiv	U uchta guruhning nisbati asosida aniqlanadi: bolalar (0-14 yosh), otalar (15-49 yosh), ajdodlar (50 yosh va undan katta).
0-14 yoshdagi bolalar uchun	Mehnat resurslari va aholining demografik yoshini shakllantirish istiqbollari tavsiflaydi. O'lehov birligi - %
Mintaqa aholisining	Bu keksa odamlarning ulushi bilan belgilanadi – 60 yoshdan katta.

demografik yoshi	O'lchov birligi - %

7.1-jadvalga muvofiq, aholining demografik potentsialini aniqlash uchun uchta ko'rsatkichdan foydalanish mumkin: aholining yosh tarkibi turi, bolalarning ulushi va aholining demografik yoshi.

Aholining yosh tarkibi turini baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

- bolalar, ota-onalar va ajdodlar guruhlari sonining nisbati 30:50:20; bu aholining yosh tuzilishining progressiv turi bo'lib, aholi sonining ko'payishiga yordam beradi;
- bolalar, ota-onalar va ajdodlar guruhlari sonining nisbati 25:50:25; bu aholining barqarorlashgan yosh tuzilishining statsionar turi;
- bolalar, ota-onalar va ajdodlar guruhlari sonining nisbati 20:50:30; bu aholining yosh tuzilishining regressiv turi bo'lib, aholi sonining kamayishiga olib keladi.

M. M. 1-rasmga muvofiq, aholi guruhlari nisbati bo'yicha O'zbekiston aholining yosh tuzilishining progressiv turiga ko'proq mos keladi. Biroq, respublika mintaqalari bo'yicha yosh tarkibini aniqlashda rasmiy statistika ma'lumotlariga muvofiq yosh guruhlari tuzatishlar kiritish kerak. 2, Andijon, Farg'ona, Shimoliy O'zbekiston, Sharqiy O'zbekiston viloyatlari va Toshkent shahrida yosh tuzilishining regressiv turi kuzatilmoqda. "Bolalarning solishtirma og'irligi" indikatorining tahlili shuni ko'rsatdiki, eng past ko'rsatkichlar Navoiy, Sirdaryo, Shimoliy O'zbekiston, Sharqiy O'zbekiston viloyatlari va Toshkent (N. N. 1-rasm).

Aholining demografik salohiyati aholining demografik yoshini ham tavsiflaydi. 66-jadvalda E. Rosset tasnifiga ko'ra aholining demografik yoshini baholash mezonlari keltirilgan.

7.2-jadval-aholining demografik yoshini baholash mezonlari

60 yoshdan oshganlarning ulushi, %	Demografik yosh bosqichi
8 gacha%	Demografik yoshlik
8-9%	Demografik qarishni kutish
10-12%	Demografik qarishning o'zi
12 dan ortiq%	Demografik qarilik
Примечание – составлено авторами на основе источника	

N. N. 2-jadvalga muvofiq, demografik yoshlik respublikaning 8 mintaqasiga xosdir. Navoiy, Sirdaryo, Shimoliy O'zbekiston va Sharqiy O'zbekiston viloyatlarida aholining haqiqiy demografik qarishi kuzatilmoqda. To'rtinchi bosqich-demografik qarilik-O'zbekistonda kuzatilmaydi. Deyarli barcha iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar demografik qarish bosqichini boshdan kechirmoqda. Keyingi blok-bu aholining ko'payish potentsialining ko'rsatkichlari (1-jadval). 2-bandga muvofiq, respublikada tug'ilishning umumiy ko'rsatkichi 2016 yilgacha, shu jumladan, o'sish tendentsiyasiga ega edi. Keyingi yillarda tug'ilish ko'rsatkichining pasayishiga iqtisodiy inqiroz tufayli yomonlashgan ijtimoiy-iqtisodiy yashash sharoitlari ta'sir ko'rsatdi. Tug'ilishning maxsus koeffitsientini hisoblash respublika aholisining ko'payish salohiyati ancha yuqori ekanligini ko'rsatdi. So'nggi yillarda Navoiy va Sirdaryo viloyatlarida tug'ilishning umumiy darajasi kamaydi. Bolalik koeffitsientining eng yuqori o'sishi Toshkent shahriga, past o'sishi esa navoiy viloyatiga xosdir. "Homiladorlik, tug'ish va tug'ruqdan keyingi asoratlar" ko'rsatkichi

pasayish tendentsiyasiga ega, bu sog'liqni saqlash sohasidagi davlat dasturlarini amalga oshirish va nazorat qiluvchi idoralarning qattiq nazorati bilan bog'liq. 2, - 15-17 yoshdagi o'spirinlarning og'rig'i-o'spirin kasalliklarining 40% dan ortig'i nafas olish organlari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Ikkinchi o'rinda ovqat hazm qilish tizimining kasalliklari, uchinchi o'rinda ko'z kasalliklari. Aholining hayotiyliqi potentsialining ko'rsatkichlari S. S. 1-jadvalda keltirilgan. 2, O'zbekistonning qon aylanish tizimi kasalliklari tufayli o'limning standartlashtirilgan darajasi buyuk Britaniyaning o'lim ko'rsatkichidan 2,6 baravar va O'zbekistonning o'lim ko'rsatkichidan 2,1 baravar past. Bundan tashqari, postsovet hududidagi mamlakatlar orasida Qozog'iston eng past ko'rsatkichni ko'rsatmoqda. To'g'ri, respublika nafas olish tizimi kasalliklaridan o'lim darajasi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichga ega. Bolalar o'limi ko'rsatkichi aholining hayotiyliqi potentsialini tavsiflaydi, mamlakatdagi sog'liqni saqlash darajasi va sog'liqni saqlash tizimining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. 1-jadvalga muvofiq, Afg'oniston bolalar o'limi bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Bolalar o'limining eng past darajasi Shvetsiya, Finlyandiya va Yaponiyada kuzatiladi. Postsovet hududi mamlakatlari orasida Turkmaniston va Tojikiston ushbu ko'rsatkich bo'yicha etakchi o'rinlarni egallab turibdi. Qozog'iston Ozarbayjon va O'zbekiston o'rtasida joylashgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Goldin, Klaudiya (2014). Inson kapitali, Iqtisodiyot bo'limi, Garvard universiteti va Milliy iqtisodiy tadqiqotlar byurosi.
2. Smit, Adam (1776). Millatlar boyligining tabiatini va sabablarini o'rganish. Mualliflik huquqi 2007 MetaLibre.
3. Marks, Karl. Ish kuchi sotib olish va sotish: 6-bob. Marxists.org
4. Dunyo taraqqiyoti to'g'risidagi 2019 yil hisoboti: mehnatning o'zgaruvchan tabiati. Jahon banki.
5. Abdulazizovich A. A., Rashidovich O. M. RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING MOLIYAVIY BOZORGA TA'SIRI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 71-75.
6. Aghion P., Meghir C. (2004). Growth, distance to frontier and consumption of human capital. The Institute for Fiscal Studies, WP04/31, 1—50.
7. Arntz, M., Gregory, T., Zierahn, U. (2016) The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, OECD Publishing. – Paris,. – 189 p.
8. Becker, Gary. (1962) Investment In Human Capital. A. Theoretical Analysis // Journal of Political Economy, 1962. Vol. 70 (5, Part 2, Supplement). Pp.9-49
9. Digital age learning. Special interest group report / EFMD. – 2018.
10. Jacob Minser: (1958) Investment In Human Capital and Personal Income Distribution // Journal of Political Economy, 66. August 1958. pp.281-302 Mamurovich Z. Z. et al. Issues Of Achieving Sustainable Development And Expanding The Role Of Human

Capital In Pandemia And Post-Pandemy Periods //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 9.

II. Mincer J, Polochek S. (1974) Family Investments in Human Capital: Earnings of Woman // Journal of Political Economy Volume 82 Number 2. Part II March/aprel
[Http://www.nber.org](http://www.nber.org).